

Окружни суд у Котору обавијестио је 3 маја 1882 Срески суд у Котору да 5 маја 1882 истиче казна Вежићу, али он не смије бити на слободи ни најкраће вријеме јер је под изгоном. По издржаној казни ставља се на располагање Котарском поглаварству. О истеку Вежићеве казне Окружни суд је обавијестио и Котарско поглаварство у Котору, коме се враћају сви заплијењени списи Вежићеви.

Прије него што је пошао у Дубровник, по издржаној казни затвора, Вежић је, 6 маја 1882, замолио писмено Ц. кр. државно одвјетништво у Котору да му се врате писма која је писао Пелегринију. Сачувана писма у Државном архиву у Котору су доказ да се његовој молби није изишло усусрет.

О даљем животу и раду Игора Вежића нисам нашао података. Претпостављам да би материјал у Државном архиву на Цетињу и у Бечу могао да пружи још података о његовој дјелатности. Тиме би улога овога агента била још више развијетљена, а исто тако и поједине акције везане за Херцеговачки и Кривошишки устанак 1882 године.

Др Хајрудин Ђурић

ИЗ ПРЕПИСКЕ В. БОГИШИЋА О ПРИПРЕМИ ДРУГОГ ИЗДАЊА ОПШТЕГ ИМОВИНСКОГ ЗАКОНИКА

Још прије рата 1876—78 започети рад на припремању грађанског законика био је завршен, благодарећи великом напору и учености В. Богишића, тек у почетку 1888 године. Општи имовински законик ступио је на снагу 1 јула те године, али је требало да се са још доста снаге и залагања посвети његовој примјени баш онај који га је и кодифицирао.

Учена јавност у Европи поздравила је појаву овог врло значајног правног споменика и књазу Николи, много задовољном таквим одјеком појаве Законика, за чију се кодификацију он нарочито залагао, стало је било да се и даље ради на његовом усавршавању и да се тиме још допринесе престижу Црне Горе и њега лично.

За више од четири године рада на његовој примјени били су откривени сви проблеми који су се по законима друштвеног развитка морали јавити. Од краја марта 1893 до краја фебруара 1899 први министар правде Црне Горе Валтазар Богишић, живећи углавном ван земље, требало је да помаже и прати рад судова у пословима примјене Законика и да ради на припремању његовог другог издања.

О тешкоћама у примјени Законика речено је у књажевом указу поводом другог издања сљедеће: „Наравно, за овај десетак

година, судска практика није могла а да, у пространој законској књизи ове врсте, не замијети и такијех тачака које би добро било, првом згодом, подврћи особитоме пријегледу и расматрању, те их у склад довести са приликама и потребама које за ово вријеме насташе или се објавише“

Радећи на припреми другог издања ОИЗ, В. Богишић је нашао за потребно да с особитом пажњом проучи народно право племена Миридита, „по неписаном закону Леке Дукађина, у коме се, по утврђеним правилима, налазе одредбе о крви, имовинским, породичним и насљедним правима“ Посебно га је интересовала миридитска задруга, слична кућној заједници у Црној Гори.¹ Значи, још старије облике племенске организације живота и њихове правне институције требало је, донекле и уз оно што је пракса примјене Законика наметала, искористити у припреми другог издања ОИЗ

Требало је да се Богишић дописује с књазом и црногорским главарима о појединим питањима у вези с радом на припремању новог издања Законика из Дубровника, Париза, Карлсбада, Ремербада и других мјеста. Интензивно је почео да ради на новом издању у почетку 1894. У писму од августа те године саопштио је књазу да су за рад потребни добар филолог за преглед језика и стила првог издања и добар правник за израду предметног регистра. Богишић је запажао да у Законнику има „по који одвише апстрактан обртај и израз које треба упростити“, као и то да треба промијенити „нека мјеста више теоријске нарави“.²

Ради потпунијег прегледа Богишићеве преписке с књазом Николом, у цјелини објављујемо његово писмо од 18 априла 1895, упућено из Париза:³

„Ваше Височанство,

И ако, бар у теорији, још траје размак времена које ми је одређено за ферије, — мислим ипак, погледом на природу, обим и важност наложеног ми посла, — преиздања имов. Законика — да ми је дужност већ сада поднијети Вам, Господару, извјештај о стању подuzeћа, и о његојим питањима која га се тичу, а која су дозрела за ријешење. Част ми је дакле то овим редцима најсмјерније извршити.

Погледом на главну задаћу овога извјештаја, допустите, Ваше Височанство, да у њему најприје побиљежим неке аргументе

¹ Др Нико С. Мартиновић, Валтазар Богишић, Историја кодификације црногорског имовинског права, Цетиње 1958, 248—49. Види Богишићев материјал *Попис албанског права из 1894*, објавио Ст. Боровски, Записи 1938, књ. XX, стр. 137—150.

² Записи XVI, 1936, 29—31, објављивао Д. Вуксан.

³ Писма су нађена у архиви Мин. финансија Књ. Црне Горе. Сада се налазе у посебној фасцикли (Државни архив НРЦГ, писма Валтазара Богишића 1894—99).

који показују неодложну потребу новoga издања Законика. За тим, да напоменем и неке од особитих потешкоћа на које наилази и мора наилазити вршилац посла о коме је ријеч. Тек ћу послије тога бити слободан да проговорим о средствима нуждним за вршење предузетог рада. Помињући средства, биће нарочито означено ако је које већ употребљено и с каквим успјехом. Из тога ће се, мислим, само собом показати и опште стање посла, и питања о средствима која дођоше на ред да се ријеше.

Строго разложећи, аргументи о прешности и важности подuzeћа могли су се одавде посве искључити, јер ми Ви сами, Господару, готово о свакоме од њих по коју ријеч казасте, кад ми, у очи одласка мога са Цетиња, изволите наложити овај рад. Ја ћу их се ипак овдје у чланцима од а. до е. дотакнути ради пуке напомене, — а при читању се могу, ако су излишни, и прескочити.

а. Било је опажено, да при свој признатој изврности законика, један мали број његових правила, ради особитих узрока, неодговара вазда задаћама правде и суђења (за то, што каматници измислише нове начине како ће изигравати законе о мјери већинка; — зато, што су саставиоцу законика, неки податци саопштавани били у хитњи, те по томе били нетачни или непотпуни и т. д.), те треба да се чим прије исправе и допуне, а то се може свестрано учинити само при новоме издању Законика.

б. Тек што поменути факт и његове пошљедице сметају и при постављању нових закона који су и у најмањој свези са закоником, тако да се потреба преиздања осигјећа и са законодавног гледишта;

в. Држи се за добро, да се вршење новог издања предузме одмах, док су још саставиоцу законика у свјежој памети како најпростији тако и најзаплетенији, како најочевиднији тако и најскровитији узроци ради којих је њеко правило постављено, искључено, измијењено и т. д. Не треба заборавити да је 25-ог марта 1895-те год. наступила осма година од како је законик постављен био!

г. Познато је у коликој је високој цјени наш имов. законик у научном свијету, — али је познато и то, да мало ко у томе свијету вјерује да му се правила примјењују у судовима. Друго издање, усавршено управ на основи судске практике, показаће да је ово пошљедње мишљење неосновано.

д. Сам факт преиздања показаће на очиглед законикову вриједност тим, што при хиљадама екземплара на туђим језицима (пријеводи: француски, њемачки, шпањолски) развило се и распачало цијело прво српско издање, те је потребно друго. Осим тога, ново ће издање дати повода да се опет, на широко и дубоко, у часописима образованог свијета, буде расправљало о закоником, о Господару од Црне Горе који га је поставио, а сад га усавршава и т. д.

е. Пошто је прво издање тако рећи посве распачано, требало би ново предузети, па не било никаква од вишепоменутих узрока. Јер би, међу осталим, чудновато било, да се црногорски законик може набавити у неколицини туђих језика, а да се не може на српском, домаћем, на коме је састављен.

Ово су, и овима слични узроци, који доведоше Ваше Височанство до одлуке, да овај законодавни рад буде прије свакога другога постављен на дневни ред.

Ради узрока, ради којијех је и прво издање било вршено и штампано за границом Ви, Господару, изволисте уједно с тим одлучити да се и ово друго издање за границом обави. Међу новим узроцима ове одлуке, нијесу никако посљедњи: жеља да се ново издање јави што скорије, и да са здворње стране ово друго не буде ни мало мање елегантно од првога.

А сада, прије него даље ступим, допустите, Ваше Височанство, да речем коју бар о њеким потешкоћама овога предузећа.

Прошлог љета, док још на Цетињу бијах, често ми на ум долазаше: како је ипак повелик ризик тицати са које било стране у тако огромно, а уједно с тиме и деликатно, здање као што је наш Законик, пошто је имао ријетку срећу привући насе таку пажњу у јевропској науци какву можда ниједан од његових савременика! То ме колебање обузе тим више што знадијах како је мучно правити и најмање измјене, а ништа не покварити, у здању које се одликује хармонијом елемената, равновјесјем саставних дијелова, дошљедношћу у израђивању примљених начела. Чини ми се, шта више, да Вам, Господару, једном и проговорих њеколико ријечи о мојој тадашњој можда и претјераној бојазни.

Позније, ипак, размишљајући чешће о томе, чинило ми се да сам надозрио њеке начине којима би ризик избјећи могао, и можда, под утицајем мисли о потреби и корисности предузећа, та бојазан мало по мало излиња. Она излиња до тога да, кад ми је Ваше Височанство пред мојим одласком изволило формално наложити вршење посла о коме је ријеч, ја се више не противих, него га се примих без икаквих опазака.

Међутим, ја се на Цетињу, осим горе поменуте опште мисли, нијесам освртао колико би требало на њеке прилике које, к општој тешкоћи, додаваху још њеке особите. На њих обратих поближе пажњу тек у Дубровнику.

Прије свега, примљено је начело: да поред свијех преинака које се нађе да су у новоме издању потребне, не само да пређашња система у распореду предмета мора остати недирнута, него да и сам ред и бројеви појединих чланака, треба да су посве једнаци, истовјетни, са онима првога издања. При свој рационалности ове одредбе, она живо подсијећа на познату њемачку изреку: *Warf mir den Pelz, und mach mich nicht nass!* Лако је претставити, колике ће потешкоће изазвати само ово начело!

Ни одредба: да се нађу легални начини против уговора којима се изиграва закон о мјери већинка, није без озбиљних тешкоћа. Она бо изазивље неколицину врло деликатних и мучних питања која се тичу елемената опште теорије уговора, које се у **вауци за исто тако непоколебиве држе**, као и догмати вјере. О ситнијима нећу ни помињати!

Признајем, Господару, да овај нови *surcroit* тешкоћа **опет** изазва, и то у још јачој мјери, моја пређашња колебања. Ја бијех већ почео мислити да Вас замолим, не би ли могуће било вршење овога предузећа одгодити бар на неко вријеме. Али, размислив подубље, да управ погледом на важност и корист посла постаде Вашег Височанства жеља и воља да се чим скорије сврши, — а сјетивши се, с друге стране, како Вам се једном обећах настојати да Вам вазда према могућству користан будем, особито у својој струци, — увидјех да није вријеме одлагању ни најмањем, те пређох на тврду одлуку латити се посла. па, пукло куд пукло!

Послије таке коначне одлуке није остало него промислити најприје на начине и средства којима би се рад озбиљно започео и до краја чим прије довео. Ја овдје разумијем само вањска средства. О начинима унутрашњег рада није могуће на овоме мјесту ни помињати, због заплетености предмета, шта више, и излишан је сваки говор о томе, јер припада к питањима метода која интересују највише самога вршиоца.

Што се пак тиче вањских средстава за вршење посла о коме је ријеч, већ ми се из почетка нуждним показаше у главnome ова: скратити и овај пут моје уговорене ферије; — не кретати се с мјеста гдје сам започео рад и гдје имам књиге, материјале, библиотеке и све што треба за рад; — не предузимати никакав други озбиљан посао док овај готов не буде. Тек као приложак и допуна овима долазе питања о средствима материјалним.

С ових општих појмова, ред је сада саћи на поједина средства, те их оцртати у два правца: **а** у колико је које употребљено, и дало неки резултат и **б**. у колико које од њих представља у овај час каква одређена питања која требају ријешења. И најприје:

1. О скраћењу мојих ферија и о резултату рада у феријама. Као што прошле године узех од мојих ферија пуна два мјесеца да би саставио прешну онда наредбу о ванбрачној дједи, — тако ме више поменуте прилике присилише, да од овогодишњих ферија отргнем још више времена. У мјесто да према уговору почнем свој службени рад тек 15/27 маја, ја, пошто у Париз стигох, и сврших њеке приватне послове који не трпљаху одгађања, одмах се почех бавити приправним студијама о главнијим принципалним питањима наложеног ми посла.

Упоран рад (па и против напомена мога доктора) у изискивању сличних примјера у другим кодификацијама, у **упоредnome**

изучавању појединих елемената и т. д. доведе ме до резултата с којима могу бити задовољан. Ја сам сретан што Вам, Господару, јавити могу, да су главније тешкоће у начелима ријешене, те је предузеће моје ступило већ на тврди темељ постепеног израђивања. Ријешења омањих питања у појединим предметима која ће се још сретати течајем већ упућеног рада, неће надам се представљати особитих тешкоћа, ако средства буду правилно текла.

2. Пошто је Ваше Височанство одредило да се ново издање Законика спреми за Границом, мислим да је из тога посве природно закључити, да је Ваша, Господару, воља да и вршилац тога подuzeћа, т. ј. ја, остане онамо гдје му је и рад, све док посао не буде посве свршен. То изискују и многи очевидни разлози, од којих ћу само неке овдје привести.

а. Управ за границом ја имам све што ми за рад треба: књиге, библиотеке, пријатеље-зналце кад ми затреба о нечем сазнати њихово мишљење.

б. За границом је управ нужно да предуздем и неке приправне мјере, да дјело кад из штампе изађе, не остане неопажено, а услјед тога непознато у ученоме свијету;

г. Припрема к одласку, набављање ствари за пут, пут сам, намијештање тамо, прекинуло би ми добро упућену радњу за пуних 5—6 недјеља;

д. На Цетињу би ми, и послѣје узалуд потраћених 5—6 недјеља, ишло цијело вријеме на свакојаке друге послове и ситнице, те рад преиздања, за све то вријеме, не би ни за један корак напредовао. Доказ је томе, факт, да кад је год требало израдити какав повећи закон или наредбу, требало је да сваки пут одем у Дубровник.

е. Најпослије, умијешао се у ово питање и мој доктор. По неким опаженим знацима он закључује, да ћу до скоро имати *crise hépatique* ако овога пута не одем на воде у Виши или у Карлсбад, гдје не бијох ово је већ трећа година, а куда сам отприје ишао сваке године. Отуда ићи на воде и назад се враћати, била би опет нова, и то немања, дангуба од тек што наведено. Али није ни то све! Како ме од неког времена почело опет озбиљније мучити неспавање, доктор, који зна да је то од прекомјерна рада и мисли, стаде наваљивати да тражим неколико мјесеца одпуста на апсолутни одмор и душевну мирноћу; — иначе, прориче ми врло хуђе пошљедице! Ја га малко умирих тим, што му обећах: да док овај рад траје, да ћу избјежавати све што нерве узбуђује, као и то, да у свечане дане нећу много радити.

Завршујући овај чланчић 2. част ми је замолити Вас, Господару, да, ако у главном предмету његову нијесам схватио цијелу мисао Вашег Височанства, да изволите наредити да ми се прије свега, и чим скорије, саопшти објашњење тога што могу бити криво схватио. Док ми то објашњење не стигне, ја ћу моћи с правом:

предпостављати, да је управ онако као што сам ја разумио и на више изложио.

3. Ако ми, течајем мога рада, требало буде дознати какве факте или податке од тамошњих практичара-судија, коме, Господару, да се за такве ствари обраћам? Хоће ли се то моћи писмено вршити? Хоће ли ми се без одгађања шиљати одговори на питања која постављао будем? И само се собом разумије, да, кад би случајно Господин Божо, В. Гавро или В. Церовић ишли каквим послом куд год за Границу, и ја се с којим од те господе срио, то би био најпростији начин да дознам што ми требало буде.

4. Ја сам, Ваше Височанство, наумио, да, пошто први табак (материјално и формално) коначно уредим, да га одма у штампу дадем, у колико будем увјерен да оно што ће позније доћи, неће изазвати какве промјене у тексту првих табака. То ће њекако и морално да ме веже, да оно што започех, и довршим чим прије.

Тога ради, ја већ ступих у преговоре са три штампара (један је у Паризу, други у Француској изван Париза, а трећи у Њемачкој). Паришки ми тражи исту цијену коју и први пут, ја се ипак надам да ће, или он или други, пристати и на умјеренију цијену него ли је била она првога издања. Кад би се задовољили издањем од 500 екземплара у мјесто 1000, како је било први пут, трошак би се снизео још за 20 до 25^о/. У осталом, с којим год од њих посао углавим, занаго ће ми искати унаприједа најмање 6 до 700 фиорина (1400 франака) *d' à compte*. Кому, Господару, да се обратим да ми ту суму пошаље? Још једно питање. Јесам ли овлаштен да цијену сам погодим, ако буде нижа од оне која је плаћена за прво издање, или треба да Вам унаприједа јавим коју пошљедњу цијену иште најјевтинији од штампара?

Неке опаске о *Table analytique des matières*, која ће ми такође задати још не мало главобоље, имаћу част саопштити Вашему Височанству други пут.

За сада Вас молим, Господару, да изволите наредити да ми се чим прије саопшти Ваша воља о свијем питањима којих се тичу *претходни чланци 2-ги, 3-ћи и 4-ти*.

Најпослије, рад бих и то знати, да ли сте примили моје писмо из Дубровника, послано у јанвару мјесецу са пројектама једног списка који ми изволисте наложити да саставим.

Саопштење њеких ствари које би Вас, Господару, интересовале а које имах прилике забиљежити пошто допутовах с тамошњих страна, треба ће да оставим док будем имао част лично Вам се представити, те то на окоријеч учинити.

А сада ми не остаје, него замолити Ваше Височанство да изволите примити израз мог дубоког високоштовања и свагдашњег оданости с којима имам част бити Господару, Вашег Височанства,

препоркорни слуга и министар
В. Богишић, с. р.“

Ускоро иза овога Богишић је написао књазу још опширније писмо и у њему му саопштио своје изненађење због извјесних ставова изнесених у писму Н. Матановића који су, по његовом мишљењу, могли само нанијети штету успјеху рада на припреми другог издања Законика.

Писмо из Париза од 6/18 јуна 1895 у цјелини гласи:

„Ваше Височанство,

Из писма г. Ника Матановића од 27 априла/9 маја т. г. видим с радошћу да сте ми, Господару, учинили част позабавити се лично мојим писмом од 18/30 априла, и питањима којих се дотиче. Веома сам Вам благодаран, Ваше Височанство, и за то, што изволите при томе водити рачуна и о стању мога здравља.

Не могу ипак сакрити, да ме у писму Г. Матановића нешто управ изненадило, а то је, оно што се каже о будућој дискусији и одређењу мјеста гдје ће се рад око преиздања законика вршити. Под овим се пошљедњим, по свој прилици, разумије и сама штампарска страна посла. То ме зачудило управ због тога, што је све то било још отприје коначно ријешено, те према томе ријешењу, ја удесих и неке приправне основе за вршење повјерене ми за даће.

Што се тиче горепоменуто дискусије, она је, — у колико је требало да се одреде измјене у њеким чланцима приликом новог издања, — вршена још пред годину и по дана, и то на Цетињу. У комисију која је под мојим предсједништвом радила, Ви, Господару, сами изволите назначити Г. Г. Церовића, Радовића и Лазовића. Док је год вијећање трајало, Ваше је Височанство било непрестано au courant о питањима и одлукама које су се тога посла тичале.

Пошто је на тај начин *практична* страна тога посла свршена (кад би чега недостајало, како је ријеч о простим фактима, то би се лако могло и путем врло кратких писама допунити), настао је *чисто научни* рад који се искључиво мене самога тиче, у који, кад би се допустило да се туђи непозвани прсти уплићу, од тога би му могло бити само квара, што би par ricochet компромитирало сам законик, т. ј. споменик који треба да чува и од најмање сјене као око у глави, свак коме су мили најузвишенији интереси Црне Горе и њена Господара.

Управ улијед свега тога, Ваше је Височанство саслушав моје разлоге и одлучило, да ја научни свој посао вршим за границом, а да због узрока сличних онима ради којих је и прво издање за границом штампано било, то буде тако и са новим издањем. Ви овако, Господару, одлучисте, ја под тим увјетом налог примих, па је разложито узети да је тиме питање ријешено, — *et qu'on n'a plus à y revenir*. Ниже ће се и само од себе показати да и због других замашних узрока, све у интересу самога подузећа, другачије није ни могуће поступити.

Оно у чем се писмо Г. Матановића разликује од Ваше, Господару, одлуке, израз је по свој прилици неког покушаја неумјестне асимилације повјереног ми подузећа са вршењем послова појединих грана јавне управе, — а можда је уз то и израз жеље да се, штампањем на Цетињу, штогод уштеди. Ово посљедње ипак тешко ми је вјеровати, јер с правог државничког гледишта, пословима тако високог замашаја, а који уз то веома ријетко долазе на дневни ред, новчана се уштеда, па и велика била, и у рачун не узимље.

Што се пак природе мог предузећа тиче, ту је по свој прилици некакав неспоразум по сриједи, па ми се чини да је корисно ту природу донекле освијетлити, не би ли се тиме неспоразум уклонио.

Кодификација је грађанског права и свег што је се тиче, прије свега, *научан посао*, на вршење кога било би смијешно и помислити да се може примијењивати мјерило каквих административних грана. То је тим више немогуће, што се овај посао по својој суштини наводи изван сваке администрације. Да је природа кодификације, шта више, различна и од сваког другог законодавног посла, показује факт, што у најновије вријеме и саме парламентарне Владе, при израдби и постављању грађ. законика, поступише посве иначе од онога што је предписано за обичне законе; те Владе, *incredibile dictu* дођоше чак до игнорирања самога парламента. Тако напр. Књаз Куза пошто, услијед *coup d'état*, рашћера парламент, не сазва други, док самим својим указом, брже боље не уведе грађ. законик који је и сада у Румунији у потпуној снази. Около тога истог времена Италија и нерашћерав Парламенат уреди тако ствар, да овај усвоји *en bloc* без сваких *дискусија* пројекат грађ. законика који Влада представи посве готовим. То се исто понови преклани у Мадридском парламенту. Иначе ни краја ни конца бесплодним дебатама, у којима је главно што сваки члан хоће да покаже своје знање и оштроумје, а познато је да су те скупштине препуњене правницима.

У неким другим повећим државама јевропским гдје је у скупштини по која стотина Солона, и ниједан неће да се ни на часак одрече свога права, чинити своје *amendemente* и предлоге, државна Власт шта ради? Она више воли кубурити и свакојако крпарити своје остарјеле законике, него предлагати у таким скупштинама нове или обновљене пројекте, јер знаде да, ако се дебате не овјековјече, као што обично бива (овдје се *code rural* вијећао 54 године), да је доста и најмањег неумјестна *amendment-a* па да се и најсавршенији пројекат законика поквари.

Ова особитост у природи кодификационих работа даје наравно, особит положај човјеку коме је таки рад повјерен, па био он уз то државни чиновник или не био. И доиста, међу стварима без којих се у таквоме послу неможе ни корака крочити, свакако је *најшира слобода у вршењу рада* најнеопходнија. Разумије се

да ово предпоставља к вршиоцу потпуно повјерење Владаоца оне државе којој је намијењен његов рад.

Површно мотрећи, могло би се лако промислити, да у таквим приликама, пошто је безконтролан, вршилац сличних работа може произволно радити што га је год воља. Баш ни најмање!

Како свему на свијету, тако и томе има свој „спач“ Највећа је гаранција за немогућност и најситнијег произвола кодификаторова, његова лична одговорност пред јевропском Научом, пред том високом и неподмитном силом, од које га нико ослободити не може.

Али осим ове најпозитивније контроле, којој никаква административна грана није подвржена, има у нашем случају, кад би их требало, још и другијех гаранција. Неће бити одвећ нескромно ако речем, да је доста јако јемство већ то, што сам саставилац законика и измјене прави. Осим тога, колико год при састављању законика није могло бити, ради опширности и неодређености обима, готово никакве контроле (па је ли за то било каква произвола?), толико је сада та контрола лакша тим, што су чланци у којима треба каква преинака већ штампани, па ради невелика броја њихова, и они и разлози појединих измјена у памети су свакога члана комисије који су се преколани уједно самном бавили тим предметом. А најпослије, ако се је бојати да ја могу што заборавити при вршењу свога посла, један или два од поменутих чланова комисије могу се, како повјереници Вашег Височанства, са мном састати у одређеном мјесту у означено вријеме, па да им читам свој рад. И лањске године сађе Г Церовић у Дубровник, због неизмјерно мање важна рада: због наредбе о ванбрачној дјечи!

Јасно је дакле, да повјерење према вршиоцу такога посла те њека слобода у вршењу рада, не доносе са собом ни најмањег ризика. С друге је пак стране очевидно, да та мјера слободе није никаква концесија, него се чини искључиво у интересу самога подuzeћа, т. ј. да је она неопходно средство без кога није никако могуће циља постићи. По томе, Ваша одлука, Господару, која је основана на особитим приликама и потребама, да се посао изврши и књига штампа за границом, није такође никаква концесија, него опет средство к циљу, — а већ се и само собом разумије, да ко жели постићи који било циљ, треба и средства да даде.

Допустите сада, Ваше Височанство, да побројим главније разлоге, који не само оправдавају Вашу поменуту одлуку, него показују неодклоњиве потребе које потичу из природе самога посла и из којих се јасно види да без извршења те одлуке, ни подuzeће се о коме је ријеч вршити не може.

При овоме набрајању ја ћу, ради краткоће, ипак неке потребе посве изоставити, као што је: потреба њекога комфорта погледом на моје године и навику, као и потребу, по докторовој наредби, избијегавања сваке прилике раздражавања нервне системе; — то су и онако потребе које потјечу више из личних прилика.

Останимо при чисто стварнима:

а. Осим мојих сопствених књига, треба да су ми при овоме раду непрестано на расположењу књижевна богатства јавних библиотеки;

б. Не ријетко ми треба, у заплетенијим питањима, чути и мишљење зналаца — струковњака у којима имам повјерења лично.

Очевидно је да погледом на оба циља, треба да вршење буде у какву опширнијем интелектуалноме центру као што је напр. Париз, Млеци и т. д.

в. Док се год овим послом бавим, неопходно је да се отклоне од мене сви други службени послови, онако као што је било и при састављању законика; иначе никад краја овоме издању. Јани станујући највише на Цетињу хтједох бар неке припремне радове за овај посао свршити. Не би никако могуће! Свакојаки су ми други послови, па чак и формалности цијело вријеме узимали.

Све што је казано под **а. б. и в.** тим је нужније, што радећи за Црну Гору, по мојим особитим начелима, ја треба постојано да радим шт' оно веле на два фронта, т. ј. и погледом на живе особите потребе земље, на могућност примјене и т. д., као с друге стране, погледом на форме и постулате опште јевропске науке, при чем оба разнородна елемента треба доводити у потпуни склад и хармонију.

г. Према мојој огромној одговорности пред знанственим свијетом, треба да сам *апсолутно сигуран*, да оно што је једном израђено и утврђено, остане на влас од главе тачно онако, и пошто из штампе изађе. (Ви се, Ваше Височанство, сијећате како је лањска Наредба о ванбрачној дјечи, од које ми нехтједоше шиљати ни коректуру, била у моме отсуству нагрђена којекаквим производним измјенама а при свем том наштампано моје име на дно наредбе, — и како ју је требало прештампати, да би се бар неке наказе, које су боле и у простије око, из ње уклониле.)

д. Такође према поменутој одговорности, и према потреби посла, неопходно је, да штампарска радња буде не само елегантна, него још и без најситније *штампарске* погрешке, ово посљедње треба тим више што се у законике *etatum* не поставља. Корисно је такође да се штампање доврши тачно до одређеног рока. Најпослије, ради узрока о коме ниже, неопходно је да се садржај онога што се штампа, никако не разноси изван штампарије!

Све што је казано под **г. и д.** може се постићи тек онда, ако будем имао штампара обавезана према мени лично *тврдим уговором* на најтачније вршење онога што му уговор налаже. Јасно је, да ово може бити само за границом с *приватним* штампаром који *directe* самном без ичијег посредства углављује уговор, како је било и с првим издањем. Што се тиче *secret professionnel*, у малој вароши, и при најбољој вољи штампаријске управе (и при свем

напредку што је штампарија цетињска учинила за ове посљедње године) не да се никако постићи.

Него, да се учини, у колико је могуће, по вољи и онима који у оваквим пословима желе штедити, може им се обећати, ако, Господару, нађете за добро, да ће се на Цетињу штампати, па позније сјединити с новим издањем, ово двоје:

1. Table des matières (analytique).

2. Неки законски додатци, то јест они кратки закони којима ће се свакако ново издање законика допунити.

Јасно је дакле, Ваше Височанство, да и ово што је овдје подробније набројено има чист карактер *средстава* к постизању појединих циљева, који сви уједно воде ка главноме циљу, на име к сретну извршењу подuzeћа којег је важност за Ваше, Господару, и за државне интересе очевидна. По томе, ко год, било јавно било покривено, буде радио против Ваше поменуте одлуке о вршењу и штампању новог издања за границом, тај иде очевидно *против самога подuzeћа* онако исто, као кад би радио да се ускрате за тај посао неопходна новчана средства.

Ја навлаш оставих за заглаву овога писма ријеч о *главноме узроку* који, и кад не би никаквих других било, таког је замашаја, да већ ради њега самога треба да се цијелокупан посао, према Вашој, Господару, одлуци по сваки начин за границом изврши. Да би се тај замашити узрок јасније истакнуо, усилован сам споменути неке факте из времена мојих радова састављања имов. Законика.

Не знам јесте ли, Ваше Височанство, примијетили, како за све дуге године које су радови око законика трајали, ја постојано избјегавах да унапријед говорим или пишем о обиму пројекта, о правцу, о начелима, о системи, о методу, о реду и уредби појединих института и т. д. Премз томе, ја сам такође избјегавао свака вијећања и дискусије на мјестима од куда се лако могло проносити оно о чем је вијећање било, и изазивати прије времена свакојака несмотрена или зловна тумачења и коментаре. Управ зато, прво је, т. ј. главно, читање пројекта било не на Цетињу, него на Његушима. Због истог узрока и штампање се Законика за границом вршило. Људи који су самном поближе опћили, знајући да сам по природи отворена карактера, чуђаху се како сам од једном тајанствен постао. Ради тога упорна мучања мога, ја претрпјех тецајем дугијех година то што је мало ко у моме положају претрпио, јер више Власти находијаху да рад дуго траје, а ја се, једино у интересу повјерене ми задаће, не уфах улазити у дубља објашњења мога новог правца у томе подuzeћу. У свој тој невољи тјешило ме је једно: ја бијах увјерен да сам на посве добру путу, па се надах да ће најпослије свршетак округити дјело. Тако је и било!. . . Него овдје и настаје питање: Чему то упорно мучање?. Ево му узрока:

Како се у поменутиим начелима, системи, методу и т. д. нахођаху многе новости, управ противне дотадашњој навици и рутини, већ би те новости, као њека јерес, изазвале круту опозицију и мене уплеле у бесплодну полемику против незнања, глупости, злобе, крива схватања (хотимична или нехотична) и сваке врсте неспоразума. Из овога би слиједило, уз ненакладљиву дангубу то, да би ми немогуће било продужити свој рад, а још поврх тога, да би се ко други, ко се не стиди присвајати туђе, користио мислима које би течајем полемике ја морао исказивати. Коначни би негативни пошљедак свему томе био тај, да Вашег, Господару, Имов. законика *не би данас на свијету било!*. . . Ако ли би пак по какву чуду, након огромне борбе, муке и дангубе, и свакојаким противорјечивих о њему гласова и мишљења и довршен био, — ма он би управ онаки какав је сада, — законик би при појављењу своме нашао ваздух тако крупан и непрозрачан предрасудама против себе, да би још најмање зло било кад би остао сасвим неопажен. Законик је напротив, благодарећи нашој опрезности и мучању, из штампе ступио непосредно у *чисту неотровану унапријед атмосферу*, те је имао успјеха какву се и највиши оптимиста не би смио надати.

Пошто је садашњи наш рад око новог издања законика, и ако много мањег обима, али опет *једнаке природе с првашњом кодификацијом*, ми треба да будемо онако исто опрезни и мучаљиви као што бијасмо први пут, — ново издање *треба* онако исто да се појави у свијет, неочекивано, у атмосфери чистој од сваке пријевремене незреле критичарије и разглагољствовања. Само на тај начин успјех му у свијету може бити сличан првому.

Ја мислим, шта више, да нам *управ* сада треба још много више опрезности и тајне него ли први пут, погледом на позитивнију штету која би од квара садашњег рада произашла; — први пут, баш да је посао и пропао, док законик није био свијета угледао, само би саставилац његов, био штетовао неколико година свога рада, и то је све; — сад би пак, могао тиме бити компромитован законодавни Споменик који, Господару, већ имате, и о коме људи кажу да је као из највиднијих алем-камена Ваше Круне. Управ би за то завидљивих противника, јавних и скривених, било сада много више, а и њихове би интриге и нападаји били веома јачи и успјешнији, тим више, што би им и неке особите прилике особито на руку биле.

Јасно је дакле да, што се год на више истиче као потребно, то бива искључиво у интересу подузећа, те, понављам, није ништа друго до неопходног средства к постигању циља.

У велике ми је жао, Ваше Височанство, што Вас узнемирујем овако другим списима, као што је овај и предпосљедњи, тим више, што, како сам једини радник, док се овим бавим, Ваш главни посао заостаје. Али опет, чинило ми се, да ми је, према сложености и важности предузећа, најсветија дужност, у Вашем, Го-

сподару, интересу, да овом згодом опширније проговорим о природи и главнијим приликама повјереног ми посла.

А сада, ако је Воља Вашег Височанства да се овај већ упућени посао настави горе означеним правцем, који је по моме схватању једини који сигурно к циљу води, — част ми је замолити Вас да изволите препоручити Г. Г. Церовићу, Радовићу и Лазовићу, на које ћу се можда по кадкад обраћати с каквим питањима која се посла тичу, да ми буду одговарали без одгањања и да, осим Вама, Господару, не говоре никоме ништа ни о мојим питањима, ни о својим одговорима.

Осим тога, молим Ваше Височанство, да изволите дати наредбу и о материјалним средствима о којима је ријеч у моме посљедњем писму (à compte будућем штампару).

Овом приликом узимљем слободу јавити Вам, Господару, да од Министарства финансије још не примих плате за прву трећину 1895-те год. која се издаје о Ђурђеву дану.

Надајући се да ћете, Ваше Височанство, имати милост и доброту заповидјети да ми се чим прије саопште Ваше одлуке на све ово, част ми је замолити Вас, Господару, да изволите примити увјерење моје свагдашње оданости и мог дубоког високопоштовања, с којима част ми је бити Господару, Вашег Височанства, препокорни слуга и

министар
В. Богишић, с. р.“

Прочитавши ово писмо, књаз је нашао за потребно да сам напише одговор који је Богишићу требало да пошаље министар финансија Н. Матановић.

Концепт писма и књажева напомена Н. Матановићу гласе:

„Мој добри и драги колега,

Као што знате с дана у дан и код нас послови нарастају тако да се многи људи који су до скоро само чибук култивирали чуде и говоре „што ово би, настаде земан да се нема кад човек сад ни за нос доватити“ Сви смо обтерећени пословима, обтерећени сте ви, обтерећен сам ја, сви, сви, готово без изузетка. А што је на рукама и глави ономе који има да све види, да све управи и одреди? Наш узвишени Књаз и Господар опазио је не с'малим болом на срцу колико му је његова држава, његово драго отечество изостало у напредовању при другим земљама силом исторических сметњах и догађаја а без његове кривице; Те с' тога уложио је све своје душевне снаге да напорним радом својим и нас, његових помоћника, колико толико надокнади и дјеломице достига онамо ће смо изостали. Као што знате, најпрва и најглавнија је брига Његова била Правда — и Законик.

Његово Височанство прочитало је ваше писмо од 6 јунија т. г. из Париза писано. И прочитао га је најпажљивије у цијелој

својој дужини па ми је наредило да вам одговорим како... да... извршилац његових високих налога био је сам прибиљежио његове осјечне наредбе и достављам ви их онако како сам их и примио:

„Г. Нико! Прочитао сам ово дугачко писмо Г. Богвишића и колико сам гођ Србин ја онога мога Дубровчанина добро разумијем. Рани добро то писмо а одговори Валтазару ово. Он каже у осталом да му ваља *најширија слобода у вршењу рада* — ето му је! Даље вели да му треба комфорт с погледом на његове године и навику као и потребу по докторовој наредби избјегавати сваке прилике и раздражавање нервне системе — потребе које потијечу више из личних прилика. — Ето му Париз и његов медицински факултет.

И пиши му да ти јави 1-о кад ће бити готов с допунама и колико му треба новаца за прештампавање“

Задовољан књажевим повјерењем да може потпуно слободно да ради на припреми новог издања Законика, што му је било саопштено Матановићевим писмом од 22 јуна, Богвишић је из Карлсбада писао књазу 7/19 јула 1895 сљедеће:

„Ваше Височанство.

Допустите, Господару, да Вам прије свега поднесем своју најискренију благодарност за потпуну слободу и повјерење којим ме частите у послу Законика, т. ј. његова новог издања. Ако сада, све остало што је за ово важно подuzeће потребно, буде текло редовито док рад траје, надам се да ћете, Ваше Височанство, задовољни бити са извршењем задаће.

Писмо г. Ника Матановића од 22 јуна о. г., које ми донесе Ваше високо ријешење, ја примих овдје у Карлсбаду, гдје боравим већ около двије недјеље дана. Доктор ме посла овамо за то, што ове воде, како каже, имају *plus d'efficacité* него ли оне у Виши и што ми је одавде лакше отићи на друге лијековите воде у Штајерској гдје ми нареди да учиним *la cure complémentaire*. Ја се ипак покајох што амо дођох, јер ме је *efficacité* ових вода, компликована са другим лијековитим средствима која узимљем, већ до тога ослабила да не знам хоћу ли моћи извршити комплементарно лијечење на Југу.

О приближну трајању рада и о трошку штампања новог издања, имаћу част, Господару, поднијети Вам своје мишљење други пут, док се мало опоравим. Осим тога, чекам за то и одговор од још једнога штампара, а гледаћу, не би ли и у Прагу, који ми је сада тако близу, нашао какву добру ћирилску штампарију, — јер знам, да би ондје, кад би имао приличну гаранцију о држању тајне, свакако најјевтиније било.

Уједно с тиме саопштити ћу Вашему Височанству и једну чудновату загонетку коју имах на овјешњој пошти, ако се међутим какогод сама не ријеша.

А сада изволите, Ваше Височанство, примити увјерење мог дубоког високоштовања и свагдашње оданости с којима част ми је бити, Господару, Вашега Височанства,

препокорни слуга и министар
В. Богишић, с. р.“

Двадесет дана касније Богишић је из Ремербада у Штајерској писао књазу о висини трошкова за штампање другог издања Законика у Паризу или у Њемачкој. У писму је поменуо користи које је имао од сусрета са више научника из словенских земаља и Н. Дучићем у Прагу. Датим напоменама у вези са радом на другом издању Законика требало се, по његовом мишљењу, послужити „штедљиво и с највишом опрезношћу“ Посебно је истицао потребу да се језик првог издања ОИЗ пажљиво прегледа, да се „не одвећ народне изреке и ријечи сродно-српскијема замијене“, да интерпункцију треба изједначити и др. На крају је изразио жељу да „посао што је могуће прије сврши, како би се што скорије ослободио тешка, пипава и главолмна рада, па сè, уколико здравље и други послови допусте, повратио на своје чисто научне радове“.⁴

У току 1896 Богишић је много био заузет радом на изради више законских пројеката и тек у почетку новембра писао је књазу из Дубровника да је у Паризу увелико започео рад на штампању новог издања ОИЗ. Тада је књаза потсјетио на раније донесену одлуку да се посао око новог издања Законика што прије заврши и због тога да се у њему што одређеније формулише начело да земља не може да прелази у власништво странаца. Такође је потребно било да се што прије штампа и предметни регистар ради сигурнијег и бржег сналажења судија.⁵

Из писма од 26 II/10 III 1897, писаног књазу из Париза, види се да је био постигнут споразум да се ново издање Законика што прије штампа и да је Богишић био много заузет радом око тога.⁶

И поред ранијих споразума с књазом да ново издање Законика треба што прије припремити, Богишић је у писму од 4/16 јуна 1897 из Дубровника напоменуо да ако књаз не сматра да је рад на припреми новог издања ОИЗ велик и хитан посао, нека му откаже службу. Сматрао је да ће овај рад трајати „до који мјесец“. Такође је у писму напоменуо да је за све вријеме одређено му за одмор и личне послове на основу уговора из 1893, то јест четири и по мјесеца сваке године, радио на припреми новог издања Законика.⁷

⁴ Исто, 91—96.

⁵ Исто, 148—150.

⁶ Исто, 278.

⁷ Исто, 280—81.

Најзад је Божишић у почетку јуна 1898 обавијестио мин. финансија Н. Матановића да је ново издање ОИЗ штампано у штампарији Шамро и Ренуар, а књажеви укази у Народној штампарији у Паризу. (Божишић је писао Н. Матановићу да је штампање коштало 2560 фр. и 60 с. и да је у Црну Гору 19 VI/1 VII отпремљено 560 примјерака.) Не види се да је уз ово издање објављен и толико потребни и у преписци много пута помињани регистар правних појмова. Регистар је саставио Ст. Петровић и посебно је штампан тек 1903 године на Цетињу.

Објављивањем другог издања ОИЗ, који је ступио на снагу 1 априла 1898, Божишић се 8/21 фебруара 1899 обратио књазу из Париза сљедећим писмом:

„Ваше Височанство,

Ви се, Господару, јамачно сјећате да Вам од преколани, па и од прије, неколико пута понових изјаву, како ми је због нездравља, година и других узрока тешко вршити повјерену ми министарску службу, те да се је ред припремати чак и на умировљење. Ви, Ваше Височанство не бијасте онда никако наклони овоме посљедњем ријешењу, па се одгађало! Одгађало се, међу осталим, и ради тога, како би још у овоме положају довршио ново издање Законика. И то се с Божјом помоћу свршило, и ново издање стало на снагу 1-ог априла 1899-е (1898 — Ђ. П.) Ја се затим забавих неопходним радом лансирања овога издања, да не би прошло неопажено или било криво схваћено у ученом свијету Јевропском.

Најпослије, прошле јесени стигох у Дубровник. Из те близине, мишљах, лако ће бити, као што је и прије бивало, договарати се о свијем питањима. Рекох питањима, јер се кадкад помишљало и на друге начине којима би се олакшале или уклониле тешкоће мог службеног положаја, а не само на коначно умировљење. Преговорима ипак већ је из почетка био дан правац овога посљедњег начина, т. ј. умировљења. Али се и ово заустави! Управ у то вријеме изненада се појави она гадна брошура. Ја сам био увјерен да би, у таким приликама, јавни престанак моје службе, без двојбе, изазвао злобне коментаре, које је требало избјегнути.

Према томе писмом мојим од 11/23 септембра 1898 на Господина Митрополита Митрофана имах част, Господару, предложити Вам да се моја јавна оставка одгоди на један или два мјесеца, док се узрок одгађању позаборави; — за то пак вријеме да ми се плата снизи, па чак и устегне; све то уколико не нађе да је право. Тај предлог доби одобрење Вашег Височанства; Господин ми га Митрополит саопшти писмом од 17/29 истога септембра, додавши да се остављање службе може одгодити још на два-три мјесеца, па и на више.

Ево већ протекоше од онда пуна четир' мјесеца, а скоро ће и пети, па мислим да је крајње вријеме да тај неодређени поло-

жај престане, и не даје повода какву новинарском брбљању. Само ако би за ново одгађање био какав изванредно важан узрок то би се могло и учинити, али не би никако требало да пријеђе дан 23 марта 1899 ког се напуња шеста година моје службе. Ако ли узрока нема, понављам, најбоље је одмах свршити; моје се повлачење може лако оправдати самим стањем здравља, свак бо знаде да ја, особито у посљедње вријеме, непрестано трчим од Д-ра Нотнагела до Д-ра Раимонда, од Карлсбада до Aix-les-Bains! Ако дакле до 10—12 дана не добијем какво друго саопштење, ја ћу се сматрати сасвим прост министарске службе, па и саме номиналне.

Што се моје плате тиче, из више означеног је јасно да до дана 17/29 септембра 1898, ког је мој предлог примљен, моја је служба реална и плата потпуна, те се ја могу обратити ка Г. Нику Матановићу и договорити се с њиме о року њена намира. За ово позније вријеме пак биће како Ви, Господару, изволите одредити. При одредби, ипак, молим да не заборавите: да ја још ни данас не престајем давати податке и правце онима који желе писати о новоме издању Законика, а ни то, да овијех посљедњијех година, и вријеме, које ми је уговором остављено за моје личне потребе и послове, ја сам непрестано тратио на вршење државнијех послова (на преиздање Законика, на радове око повишења државне титуле и т. д.).

А сада допустите, Господару, да и овдје још једном изјавим што сам и онако често наговијештао. Мој одлазак са црногорске службе не треба узимати као да се њим које свезе и односи са Црном Гором посве прекидају. Ја тек што споменух како сам своје приватно вријеме посвећивао службеним пословима чим увиђах потребу томе. Не знам што би могло пријечити да се, у извјесној мјери, буде нешто слична и унапријед догађало, наравно, у колико здравље и прилике допусте.

У једноме од посљедњих писама ја Вам, Господару, имах част изјавити своју приправних саставити кратку споменицу о правцу даљег развика правосудне струке у Црној Гори **послије мене**. Ако мислите да она може бити од користи изволите изјавити Вашу жељу и ја ћу се постарати да је испуним.

Два три дана пред мојим одласком из Дубровника Г. Мише Поповић долази је к мени у послу онога дуга. Како ми позније није било одговорено на писма која отпремих о томе послу, мислим да је друга одлука о томе слиједила. Долазак је Г. Поповића у Дубровник ипак користан био, бар у једноме другом погледу.

Завршујући ово писмо, узимљем слободу додати му још ово:

Човјек — стручник — који је ево преко четврт стољећа радио за Вашу Државу; — којег радови, кажу вјешти људи, нијесу били бескорисни за престиж Црне Горе и њена узвишеног Господара; — који је при вршењу свога тешког кодификаторског задатка одбио богата мјеста и службе, нуђене му са другијех

страна; — који је томе задатку и његову успјеху ријетким само-пријегором жртвовао најдрагоцијеније ствари: вријеме, мир, здравље, научну каријеру, — тај човјек неће можда нескроман бити надајући се, да овом приликом његова коначног повлачења у стањс мира, он неће бити остављен без заслуженога дјелотворног признања са стране Вашег Височанства.

Изволите, Господару, молим Вас, примите и овом приликом увјерење мог дубоког високоштовања и праве оданости. Вашег Височанства препокорни слуга и министар

В. Богишић, с. р.“

Књаз је В. Богишића разријешо дужности министра правде 22 фебруара 1899, тачно мјесец дана прије истека шесте године од дана склапања уговора.

Богишић је желио да Законик претставља резултат његових напора да се обичајно право доведе у склад с модерним потребама друштва у Црној Гори, а у књажевом указу поводом овог издања стоји „да преинаке (модификације) које су у ново издање уведене потпуно одговарају живим потребама“

Општи имовински законик има огромну културно-историску важност зато што је у њему правно систематизована особито интересантна грађа за проучавање племенског живота у Црној Гори, али не и по томе што је требало да послужи као основа за регулисање имовинских односа.⁸

Баш на крају XIX и у почетку XX вијека није могло ићи тако лако са примјеном одредаба Законика, у условима кад се процес убрзаног диференцирања у црногорском друштву увелико одликовао нечим што је по себи излазило из оквира онога доба кад је народно право у пракси стицало снагу општеважећег написаног закона.

Ђоко Пејовић

---

⁸ Богишићево схватање, у крајњој линији засновано на тезама историско-правне школе, ишло је за тим да ауторитетом закона очува извјесне већ преживјеле односе племенског друштва у Црној Гори. (О томе види: М. Костренчић, Валтазар Богишић, Енциклопедија народа Југославије I, 636.)